

The Themes of Protesters' Slogans in the Last Three Decades of Protests in Iran

Saeedeh Amini *

Associate Professor of Sociology, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Fatemeh Omid

PhD in Political Sociology, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Ardeshir Entezari

Associate Professor of Sociology, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Abstract

Social protests, as non-institutional forms of political participation, are the undeniable reality of any society. The frequency and proliferation of this fact in history after the Islamic Revolution and its changes and transformations have doubled the need to pay attention to this form of collective action. Within these protests, the protestors have chanted these slogans, which, on the one hand, express their wishes and demands for political and social changes and their ideals for fundamental changes. On the other hand, these slogans are constructs of domestic and foreign media and virtual and real social networks. In this article, using content analysis method and based on the framing theory of Snow and Benford, an attempt has been made to analyze the slogans of the protests of the last three decades based on three interpretive frameworks and the main themes. Slogans are defined in each framework and each period of protests to reveal the thematic changes of slogans over three decades. The results show that in the protests of June 1999, the motivational framework, the protests after the presidential elections of 2009, and the protests of January 2018 and November 2019, the diagnostic framework carried the most weight among the slogans. The results of the analysis of the theme of the slogans also showed that in the protests of June 1999, Libertarian themes; in the protests of 2009, political justice themes, and in the protests of 2018 and 2019, anti-religious themes were the most frequent among other themes.

Keywords: Collective Action, Slogans, Diagnostic Framework, Prognostic Framework, Motivational Framework.

* Corresponding Author: samini@atu.ac.ir

How to Cite: Amini. S., Omid. F., Entezari, A. (2022). The Themes of Protesters' Slogans in the Last Three Decades of Protests in Iran, *Quarterly Journal of Social sciences*, 29(97), 1-38.

Introduction

Protest as non-institutional forms of political participation, are the undeniable reality of any society. The frequency and proliferation of this fact in the history after the Islamic Revolution and the changes and transformations that have occurred in them have doubled the need to pay attention to this form of collective action. As a result of these actions, the protestors have chanted these slogans which, on the one hand, express their wills and demands for political and social changes and their ideals for fundamental changes, and on the other hand, reflect the constructions of the domestic media and foreign, real and virtual social networks. In this article, in addition to distinguishing the slogans of the last three decades of protests based on three interpretive frameworks, the main themes of the slogans in each framework and each period of the protests will be identified, so that the evolution of the theme of the slogans during the three decades will be revealed.

Research question

During the protests, how are the protestors' slogans formulated in the form of diagnostic, prescriptive and motivational frameworks?

What were the main themes of the slogans in each of the interpretation frameworks in each period?

What was the evolution of slogans during the protests of 1998, 1996, 1988, and 1978?

Literature Review

In this article, an attempt has been made to pay attention to aspects neglected in previous studies (Panahi, 2014; Jalai-pour and Haji-Zadegan, 2018; Guderzi, 2012; Brooks, 2017). For example, in the theoretical part of previous studies, new theoretical approaches, especially the views related to the role of culture in collective behavior, have been ignored. Therefore, in the current research, while emphasizing the epistemological dimensions of protest behaviors, special emphasis has been placed on theoretical approaches related to the role of culture in collective behaviors, especially the framing perspective. On the other hand, the last protest behavior studied in this article is the protests of November 2018, which has not been investigated in other mentioned researches. Therefore, the present treatise, in terms of subject matter, is to examine the protest behaviors of the last three decades of Iranian society through the lens of slogans in order to understand the evolution of the meaning of the slogans of these protests and their

development, the application of new theories in the field of collective action (theories emphasizing the cultural and identity dimensions of these actions) and finally its belonging to the final years of Rouhani's second government and the discourse related to it, i.e. moderation is innovative and new.

Methodology

Thematic content analysis method is used in this article. To study the slogans, first of all, among the protest behaviors of the 90s, 80s, and 70s, with the purposeful sampling method of the protest behaviors of University of Tehran in July 1978, the protest behaviors after the presidential elections of 1988, the protest behaviors of January 1996, and the protest behaviors of November 2019, were selected as the study sample. Then the slogans of each period of protests were collected from various sources such as newspapers, magazines, books, media and social networks, news sites, videos and other documents available in this field and after ensuring their validity and correctness based on the conceptual framework of the research (triple interpretive frameworks i.e. diagnostic, prescriptive and motivational framework) they were separated and classified so that based on that the weight of each of the frameworks in the protest of each period should be specified and it should be known in which frameworks the slogans raised are mostly placed. In the second step, it was determined what were the main themes and axes expressed in each of the frameworks and which themes had more quantity and importance than others. In this way, in addition to identify the main themes emphasized by the frameworks in each period of protests, the evolution of the themes of the slogans in the last three decades was also determined.

Result

Duration of Protest	University of Tehran, protests in 1999	Protests after the presidential elections in 2009	The protests of January 2018	The protests of November 2019
Main Themes	<ul style="list-style-type: none"> Libertarian themes anti-authoritarian themes 	<ul style="list-style-type: none"> Justice themes (specially political justice) 2. anti-authoritarian themes 	<ul style="list-style-type: none"> Anti-Islam themes and negation of political Islam 2. justice themes (with an emphasis on economic justice) 	1. Anti-Islam themes and negation of political Islam 2. justice themes (with an emphasis on economic and political justice with an equal ratio)

Conclusion

In this article, the slogans of protests of the last three decades were analyzed based on three interpretation frameworks, and the main themes of slogans in each period of protests were identified. In the Koi protests of University of Tehran in July 2018, according to the protests which were limited to the academic and intellectual environment, most of the efforts of the organizers of this collective action focused on measures to increase the number of protesters and their demographic composition and broaden the scope of the protest. On this basis, the motivational framework, which is based on the efforts of the organizers of mass actions to follow the motivations and identity of the fans in order to create the necessary logical and emotional bases for mobilizing people and legitimizing protest behaviors, has been able to gain more weight than slogans assign to himself. On the other hand, in the protest behaviors of 1388, 1396 and 1398, the most frequent slogans were related to the diagnostic framework. Therefore, considering that in the diagnostic framework, the social problem is interpreted as a product of the social order or factors related to it, which can now be changed through social dynamics, most of the protesters' efforts are focused on identifying, highlighting and defining the aspect the current unfavorable issues of the society so as to legitimize the protest action by calling this situation unfair to the awareness of different parts of the society. Regarding the prescriptive framework which is related to the protesters' ideals in drawing the ideal situation, the number of slogans cannot be interpreted as a sign of the lack of clarity of the protesters' demands and demands, because the prescriptive framework is based on other frameworks. It is diagnostic and the abundance of slogans in this framework shows the success of the protesters in identifying the undesirable aspects of the society and drawing alternative solutions accordingly. On the other hand, in all the four investigated protest behaviors, the description of the political dimension, the ideal situation and the values related to it has been able to include the largest number of slogans, which is important considering the starting point and turning point of some protests. Protests 96 and 98) which were economic demands, can be interpreted as a sign of people's dissatisfaction with the political situation of the society and their policies.

مضامین شعارها در اعتراضات سه دهه اخیر ایران

سعیده امینی* دانشیار جامعه شناسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

فاطمه امید دکتری جامعه شناسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

اردشیر انتظاری دانشیار جامعه شناسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

چکیده

کنش‌های اعتراضی به‌عنوان اشکال غیرنهادینه مشارکت سیاسی، واقعیت غیرقابل انکار هر جامعه‌ای‌اند. فراوانی و تکثیر این واقعیت در تاریخ پس از انقلاب اسلامی و تغییر و تحولات روی داده در آن‌ها ضرورت توجه به این شکل از کنش جمعی را دو چندان کرده است. در نتیجه این کنش‌ها معترضان شعارهایی را سر داده‌اند که از یک سو بیان‌کننده‌ی خواسته‌ها و مطالبات آنان برای تغییرات سیاسی، اجتماعی و آرمان‌هایشان و از سوی دیگر انعکاس وجوه برساختی رسانه‌های داخلی، خارجی و شبکه‌های اجتماعی واقعی و مجازی بوده است. در مقاله حاضر با استفاده از روش تحلیل مضمون و بر مبنای نظریه چارچوب‌سازی (framing) اسنو و بنفورد تلاش شده تا ضمن تفکیک شعارهای اعتراض‌های سه دهه‌ی اخیر بر اساس چارچوب‌های تفسیری سه‌گانه، مضامین عمده شعارها در هر چارچوب و طی هر دوره اعتراضی مشخص گردد تا بدین طریق سیر تحولات مضمونی شعارها در سه دهه آشکار گردند. نتایج حاصله نشان داد که در اعتراض‌های تیرماه ۷۸، چارچوب تفسیری انگیزشی و در اعتراض‌های پس از انتخابات ریاست‌جمهوری سال ۸۸، اعتراض‌های دی‌ماه ۹۶ و آبان‌ماه ۹۸ نیز چارچوب تشخیصی بیشترین وزن را به خود اختصاص داده‌اند. نتایج تحلیل مضمون شعارها نیز نشان داد که در اعتراض‌های ۷۸، مضامین آزادی‌خواهانه، در اعتراض‌های ۸۸، مضامین عدالت‌خواهانه سیاسی و در اعتراض‌های ۹۶ و ۹۸ مضامین دین‌ستیزانه از بیشترین فراوانی در میان سایر مضامین برخوردار بوده‌اند.

کلیدواژه‌ها: کنش جمعی، شعارها، چارچوب تشخیصی، چارچوب تجویزی، چارچوب انگیزشی.

مقدمه

تکوین کنش‌های جمعی اعتراض‌آمیز و خارج از چارچوب قانون حکایت از مطالبات جدید مردم و نارسایی‌های متعدد در ابعاد مختلف دارد و اغلب به صورت نقض هنجارهای جامعه، تخریب اموال عمومی و به چالش کشیدن نظم حاکم بر جامعه نمایان می‌شود. خصلت سرایت‌پذیری و برانگیختگی هیجانی توده‌های شرکت‌کننده در این گونه رفتارها در کنار رشد شبکه‌ها و رسانه‌های اجتماعی زمینه‌ساز تسریع و گسترده‌گی این کنش‌ها در کوتاه‌ترین زمان ممکن شده که با تخریب و تسخیر فضاها، عمومی و دولتی و به رخ کشیدن قدرت معترضین همراه می‌باشد؛ اما وجه گفتاری کنش‌ها، شعارهایی است که در جریان اعتراضات بیان می‌شوند و به‌عنوان جزء جدایی‌ناپذیر رفتارهای اعتراضی می‌تواند معرف هویت معترضین، کنش‌های بدیع آنان، نوع نگرش و ایدئولوژی‌شان نسبت به وضعیت فعلی، ایدئال‌هایشان در ترسیم وضعیت آرمانی و مطلوب و درنهایت عاملی برای وحدت‌بخشی، جهت‌دهی و حرکت‌آفرینی توده‌ها باشد.

جامعه ایران در سه دهه‌ی اخیر کنش‌های جمعی متعددی را در قالب اعتراضات تجربه کرده و تعدد آن‌ها از دهه هفتاد به بعد اعتراض‌ها را به واقعیت فراگیر و اجتناب‌ناپذیری تبدیل کرده است. با توجه به تغییر و تحولات روی داده در رفتارهای اعتراضی سه دهه‌ی اخیر نظیر کوتاه‌تر شدن چرخه‌ی تناوب اعتراض‌ها و افزایش شدت آن‌ها، رادیکال شدن، گسترش خشونت و افزایش تخریب‌ها در کنار وسعت یافتن دامنه جغرافیایی آن، تکوین نوعی فضای تخصم‌آمیز و بازتاب بین‌المللی‌شان و تغییر ترکیب جمعیتی و طبقاتی معترضین به‌ویژه در دهه‌ی اخیر پرداختن به اعتراضات را در زمره موضوعات ضروری برای پژوهش قرار داده است. در مقاله حاضر به‌منظور تحدید دامنه مطالعه، شعارهای اعتراضات به‌عنوان برشی از واقعیت موردتوجه قرار گرفتند. مطالعه شعارها تا حدی به فهم کنش‌های جمعی معترضین و مطالبات آن‌ها کمک خواهد کرد چون شعارها تسری دهنده این احساس در بین افرادند که وضعیت جامعه رضایت‌بخش نیست و انتظارات آن‌ها در سطوح مختلف برآورده نشده و یا بنا به دلایلی عمدتاً سیاسی در حاشیه

قرار گرفته است. ایدئال‌ها و آرمان‌هایی که در شعارها مطرح می‌شوند بر تحریک معترضین بالقوه و بسیج کنشگران تأثیر می‌گذارند. براین اساس می‌توان شعارها را حاوی مضامینی دانست که ضمن شکل‌دهی، تعریف و بازتعریف یک نابهنجاری یا مسئله، به ارائه جایگزین‌ها و انگیزه‌دهی به معترضین می‌پردازند. محتوای شعارها در کنار همگانی و عام‌تر شدن، متنوع‌تر شدن اعتراضات و رادیکال شدن آن‌ها در سال‌های اخیر به مطالعه آن‌ها در حوزه جنبش‌های اجتماعی ضرورتی دوچندان می‌بخشد. در واقع بررسی آن‌ها پیش‌شرط فهم گلوگاه‌های اصلی اعتراضات و زمینه‌های شکل‌گیری آن‌ها خواهد بود که برآیند این مطالعات مسیر مدیریت کنش‌های جمعی اعتراضی را هموارتر خواهد کرد. به‌منظور مطالعه آن‌ها درصدد هستیم تا به سه پرسش ذیل پاسخ دهیم.

در جریان اعتراض‌ها چگونه شعارهای معترضین در قالب چارچوب‌های تشخیصی، تجویزی و انگیزشی صورت‌بندی شده‌اند؟ محوری‌ترین مضامین شعارها در هر یک از چارچوب‌های تفسیری در هر دوره چه بوده است؟ سیر تحول مضامین شعارها در جریان اعتراضات سال‌های ۷۸، ۸۸، ۹۶، ۹۸ چگونه بوده است؟

پیشینه تحقیق

محمدحسین پناهی (۲۰۱۴) در کتابی با عنوان «جامعه‌شناسی شعارهای انقلاب اسلامی ایران» با تکیه بر روش اسنادی و تحلیل محتوای مضمونی به جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل شعارهای بیان‌شده در انقلاب اسلامی در فاصله زمانی دی‌ماه ۱۳۵۶ تا مهرماه ۱۳۶۰ پرداخته است. پناهی در این پژوهش شعارهای انقلاب اسلامی را پیرامون پنج محور اصلی مورد تحلیل و تجزیه قرار داده است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان‌دهنده کثرت شعارها حول محور نظام پیشین و ویژگی‌های آن بوده است؛ به گونه‌ای که نارضایتی و نفرت انقلابیون از دولت پهلوی منجر به سیاسی شدن نارضایتی آن‌ها در ابعاد فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و در نهایت سرنگونی رژیم شاه شده است.

حاجی‌زادگان و جلالی پور (۲۰۱۸) در پژوهشی با عنوان «اعتراض‌های دی‌ماه ۱۳۹۶ ایران و عوامل مؤثر بر آن‌ها» با اتخاذ رویکردی اکتشافی به بررسی عوامل و زمینه‌های بروز

این کنش اعتراضی بر اساس شعارهای بیان شده در آن پرداخته‌اند. نتایج حاصل از تحلیل داده‌های این پژوهش نشان می‌دهد که افزایش میزان متقاضیان کار و ناتوانی نسبی دولت در ایجاد اشتغال برای آن‌ها، ناامیدی پیشینی کسانی که در انتخابات شرکت نکرده‌اند، ناامیدی رأی‌دهندگان به روحانی از شنیده شدن صدایشان توسط دولت و حاکمیت و در نهایت کشمکش بر سر منابع طبیعی مهم‌ترین عوامل مؤثر بر شکل‌گیری اعتراض‌های ۹۶ بوده‌اند.

آیت گودرزی (2012)، در رساله‌ی دکترای خود با عنوان «ناآرامی‌های اجتماعی، عوامل و فرآیند آن»، به روش اسنادی و با استفاده از نظریه‌ی کنش‌جمعی اسملسر به بررسی تأثیر ساختارهای اقتصادی، سیاسی و فرهنگی جامعه در وقوع ناآرامی‌های اجتماعی پس از انقلاب پرداخته است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که علی‌رغم فاصله زمانی ۱۴ ساله میان این ناآرامی‌ها، عدم احساس وظیفه‌ی مسئولین نسبت به مشکل پیش آمده، عدم پاسخگویی به موقع به مراجعین، بی‌توجهی و بی‌احترامی نسبت به مراجعین، سوءمدیریت محلی در اداره‌ی امور محوله، برخورد تحریک‌کننده‌ی توسط مأمورین و مسئولین در قبل و یا روز زمان حادثه، وجود عوامل محرک و تشدیدکننده موارد مورد اشتراک سه ناآرامی رخ داده بوده است.

اریک بروکس^۱ (۲۰۱۷) در پژوهشی به «شناسایی عوامل مؤثر بر اثرگذاری شعارهای انتخابات ریاست جمهوری در جامعه امریکا» پرداخته است. یافته‌های حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که تأکید بیش‌ازحد شعارها تبلیغاتی بر یک موضوع خاص یا مجموعه‌ای از مسائل جدا از هم که می‌تواند زمینه‌ساز جدایی گروه‌های رأی‌دهنده از یکدیگر شود در کنار شعارهای تفرقه‌افکنانه، منفی (قابلیت تفسیرهای منفی را دارند) و حزبی ویژگی نامطلوب شعارها در اثرگذاری آن تلقی می‌گردد از سوی دیگر شعارهای بیش‌ازحد مبهم و بسیار گسترده و عمومی نیز عاملی دیگر در دفع رأی‌دهندگان و عدم جذب شعارها بوده است. براین اساس شعارها می‌توانند سهواً تعهدات تفرقه‌آمیز یا منفی را

---

1. Erik.J.Brooks

با خود حمل کنند که مؤثر بر میزان موفقیت آنها باشد.

در مقاله حاضر تلاش شده تا جنبه‌های مغفول مانده در پژوهش‌های پیشین مورد توجه قرار گیرد. برای مثال در بخش نظری مطالعات پیشین، رویکردهای نظری نوین به‌ویژه دیدگاه‌های مرتبط با نقش فرهنگ در رفتارهای جمعی نادیده گرفته شده‌اند. براین اساس در پژوهش حاضر ضمن تأکید بر ابعاد معرفتی رفتارهای اعتراضی بر رویکردهای نظری مرتبط با نقش فرهنگ در رفتارهای جمعی به‌ویژه دیدگاه چارچوب سازی تأکید ویژه شده است. از سوی دیگر آخرین رفتار اعتراضی مورد مطالعه در مقاله حاضر اعتراضات آبان ماه ۱۳۹۸ است که در سایر تحقیقات ذکر شده مورد بررسی قرار نگرفته است؛ بنابراین رساله‌ی حاضر به لحاظ موضوعی یعنی بررسی رفتارهای اعتراضی سه دهه‌ی اخیر جامعه‌ی ایران از دریچه‌ی شعارها به‌منظور فهم سیر تحول معنایی شعارهای این اعتراضات و تکوین آنها، کاربرد نظریه‌های نوین موجود در حوزه‌ی کنش جمعی (نظریه‌های تأکید کننده بر ابعاد فرهنگی و هویتی این کنش‌ها) و در نهایت تعلق آن به سال‌های پایانی دولت دوم روحانی و گفتمان وابسته به آن یعنی اعتدال بدیع و نو می‌باشد.

چارچوب مفهومی

اعتراض^۱ و رفتارهای اعتراضی اشکال غیرمتعارف مشارکت سیاسی‌اند که صور متنوعی داشته و ماهیت آن می‌تواند سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی باشد. دیترا^۲ رفتار اعتراضی را کنش مشترک افرادی تعریف کرده که هدفشان، دستیابی به مقاصد و اهداف خویش از طریق تأثیرگذاری بر تصمیمات یک مرجع است (Opp, 2017).

میشل لپسکی^۳ (۱۹۶۸)، نیز فعالیت اعتراضی را شیوه‌ای از کنش سیاسی با هدف اشکال وارد ساختن به سیاست‌ها و شرایطی دانسته که مشخصه‌ی بارز آن، نمایش یک ویژگی نامتعارف برای گرفتن امتیاز از نظام‌های سیاسی و اقتصادی است در صورتیکه

---

1. Protest

2. Opp, Karl-Deiter

3. Michael Lipsky

فعالیت اعتراضی درون همان نظام انجام پذیرد (Lipsey, 1968). دلا پورتا^۱ و دیانی^۲ نیز در تعریفی دیگر رفتارهای اعتراضی را روشی غیرمعارف جهت دخالت و تاثیرگذاری بر تصمیم‌گیری‌های سیاسی حکومت‌ها دانسته‌اند که معمولاً توسط گروه‌های فاقد قدرت صورت می‌گیرد (Dellaporta & Diani, 2011). در واقع این نوع نگاه به رفتارهای اعتراضی و اختصاص برچسب غیرمعارف به آن، نشانگر اینست که معترضان می‌خواهند مطالبات اجتماعی و سیاسی را نه از طریق کانال‌های سنتی مشارکت سیاسی بلکه با اعمال فشار و خارج از کانال‌ها و نهادهای سنتی دنبال کنند.

در بررسی رفتارهای اعتراضی به‌عنوان صورتی از کنش جمعی و اشکال سازمان‌یافته‌تر آن یعنی جنبش‌های اجتماعی رویکردهای نظری متعددی وجود دارد که ظهور آن‌ها تلاشی برای مرتفع ساختن نقاط ضعف رویکردهای پیشین و گشایش بسترهای نظری جدیدی بوده که از قابلیت تبیین بیشتری در بررسی این رفتارها برخوردار بوده‌اند. چرا که این‌گونه کنش‌ها نیز همسو با رشد و پیشرفت جوامع حاوی تحولاتی در خور توجه بوده‌اند؛ تحولاتی که تحلیل و پژوهش در خصوص آن‌ها نیازمند بهره‌مندی از رویکردهای جدید در این زمینه است.

رویکرد فرهنگی به کنش‌های جمعی منظر نوینی در مطالعه جنبش‌های اجتماعی است که تلاش‌های نظری بنفورد و اسنو^۳، در قالب نظریه چارچوب‌سازی^۴ پیوند این دو ساحت را ترسیم کرده است. این دو نظریه‌پرداز برای تبیین نقش فرهنگ در کنش‌های جمعی و درک بازیگران از جهان اجتماعی‌شان، مفهوم تحلیل چارچوب‌گافمن^۵ (۱۹۷۴) را جرح و تعدیل کردند و مورد استفاده قرار دادند. به‌زعم گافمن «مردم به منظور سازماندهی و درک دنیای پیرامون خود، تجربیات خویش را به‌واسطه‌ی طرحواره‌های تفسیری چارچوب‌بندی می‌کنند چرا که این عمل آن‌ها را قادر می‌سازد اتفاقات را در طول

---

1. Della Porta, Donatella

2. Diani Mario

3. Benford & Snow

4. Framing

5. Erving Goffman

عمر خود و در سراسر جهان پیدا کنند، درک نمایند، شناسایی کنند و برچسب گذاری نمایند» (به نقل از Opp, 2017). بر اساس نظریه چارچوب سازی، چارچوب‌ها با تخصیص معنا به رویدادها و تفسیر آن‌ها قصد بسیج اعضای بالقوه، جلب حمایت نظاره‌گران و منفعل ساختن مخالفان را دارند (Opp, 2017:98). به عقیده اسنو و همکارانش، بازیگران اجتماعی از طریق «چارچوب‌ها» نارضایتی‌ها را تعریف می‌کنند، هویت‌های جمعی را می‌سازند و فرصت‌ها را برای ایجاد جنبش‌های اجتماعی خلق، تفسیر و دگرگون می‌کنند (Nash, 2014:154)؛ بنابراین نارضایتی‌های تحرک‌آمیزی که عامل وقوع رفتارهای جمعی‌اند، نتیجه تفسیر و تعاملی‌اند که چارچوب‌ها آن‌ها را امکان‌پذیر ساخته‌اند و رهبران، شرکت‌کنندگان جنبش‌های اجتماعی و همچنین مخالفین آن‌ها به‌طور منظم این تفسیر را انجام می‌دهند (Snow et al., 2019:393).

به بیان این دو نظریه‌پرداز، تحلیل چارچوب به ما امکان می‌دهد که فرآیند انتساب معنا که در پشت وقوع هر منازعه‌ای است را درک نماییم. براین اساس تولید سمبلیک معنا ما را قادر می‌سازد که به وقایع، رفتارها، افراد و گروه‌ها معنایی را نسبت دهیم که شروع بسیج را تسهیل می‌کند. این فرآیند در خصوص کنش جمعی نیز صادق است به گونه‌ای که برخی محققان ساخت معنا را عملکرد اصلی یک جنبش دانسته‌اند که معمولاً با تکیه بر ایدئولوژی و منافع مشترک گروه و از طریق بسیج جمعی و سازمان‌دهی فعالان امکان ساخت و انتشار آن فراهم می‌شود (Klandermans & Stekelenburg, 2009:16). فرآیند انتساب معنا در جریان کنش‌های جمعی در سه مرحله‌ی شناخت مسائل (چارچوب تشخیصی^۱)، استراتژی‌های احتمالی حل مسئله (چارچوب تجویزی^۲) و انگیزه برای کنشگری (چارچوب انگیزشی^۳) صورت گرفته است (Larana et al., 2005:220; Dellaporta & Diani, 2011:106).

-
1. Diagnostic Frame
  2. Prognostic Frame
  3. Motivational Frame

چارچوب تشخیصی: کنش‌های جمعی برای موفقیت نیازمند یافتن یک مشکل هستند و چارچوب‌سازی تشخیصی به شناسایی مشکل از جانب معترضان مبادرت می‌کند. درک حاصل از چارچوب تشخیصی، زمینه‌ساز اینست که روشن شود پدیده مورد بحث یا مشکل، به وسیله پویای‌های نظم اجتماعی و یا عوامل مرتبط با آن ایجاد شده و برای همین نیز از طریق کنش جمعی قابل تغییر است (Dellaporta & Diani, 2011:106-107). در جریان شناسایی مشکل و تفسیر مسئله، یک قدم حیاتی، شناسایی کسانی است که مردم ستم‌دیده را به وضع نامطلوبی دچار ساخته‌اند. این امر در چارچوب تفسیر بی‌عدالتی و ظلم صورت گرفته و اقدامی کاملاً گزینشی است چون انتخاب یک مشکل خاص به معنای نادیده انگاشتن سایر منابع بالقوه‌ای است که می‌تواند زمینه‌ساز اعتراض یا بسیج گردند. بر این اساس منابعی که با نوع تفسیر خاص ما از واقعیت انطباق نداشته‌اند به حاشیه رانده خواهند شد. در واقع وقتی یک مبنای ذهنی رایج، کنش‌های توده مردم را به سمت کانال‌های خاصی سوق می‌دهد، مردم را از توجه به سایر مسائل بازمی‌دارد (Dellaporta & Diani, 2011:107-110, Larana et al., 2005:188). به زعم بنفورد و اسنو بسیاری از چارچوب‌های تشخیصی شامل چیزی هستند که از آن تحت‌عنوان چارچوب بی‌عدالتی یاد می‌شود (Khavari Najad, 2016:239). این چارچوب با مشخص کردن قربانیان بی‌عدالتی و بزرگ جلوه دادن آن کار ویژه‌ی خود را در کنش جمعی انجام داده و در صورتی موفق‌تر عمل خواهد کرد که هدف آن یعنی شخص یا سازمان مسئول بی‌عدالتی‌ها مشخص باشد به گونه‌ای که بتواند کنش جمعی را به سوی آن سوق دهد؛ بنابراین در راستای شکل‌گیری کنش جمعی اعتراضی و بر مبنای چارچوب تشخیصی باید فرد، حزب، جریان سیاسی یا حتی زمینه‌ها و ساختارهایی که ایجادکننده‌ی این وضعیت نامطلوب یا تشدیدکننده‌ی آن‌اند، شناسایی گشته تا بدین طریق کنش جمعی اعتراضی با اتخاذ رویکردی نکوهشی به سمت و سوی آن‌ها هدایت گردد (Larana et al., 2005:222).

چارچوب تجویزی: عمل تفسیر جهان صرفاً به شناسایی مشکلات و چارچوب تشخیصی محدود نبوده و در مرحله چارچوب تجویزی جستجو و ارائه راه‌حل برای مشکل یا حداقل

طرح حمله و راهبردها برای اجرای نقشه، رد راه‌حل‌های فعلی یا پیشنهادی حریف، فرضیه‌سازی در مورد الگوهای اجتماعی جدید، ارائه صورت‌نویسی از اجماع و اعمال قدرت نیز تحقق می‌یابد. در تلاش برای یافتن راه‌حل، یک بعد آرمان‌گرایانه قوی وجود دارد که لزوماً به گزینش «اهداف عملی» بر مبنای عقلانیت ابزاری در یک بستر اجتماعی و فرهنگی مفروض محدود نبوده بلکه اعمال نمادین، فضاها را جدید و چشم‌اندازهای نوینی را به روی کنش می‌گشاید و امکان فکر کردن در مورد اهدافی را که فرهنگ مسلط از ابتدا آن‌ها را کنار زده است، فراهم می‌کند (Larana et al., 2005:240; Dellaporta & Diani, 2011: 100)؛ بنابراین چارچوب تجویزی برای جبران خسارت طرح ارائه می‌دهد و مشخص می‌کند که برای این کار، چه اقداماتی باید انجام گیرد و چه راهبردها و مکانیسم‌هایی موردنیاز است.

چارچوب‌انگیزی: گامسون (۱۹۹۲) وظیفه اصلی چارچوب‌سازی را چارچوب‌انگیزی دانسته که شامل تهیه فراخوان یا دلیلی برای کنش است (Snow et al., 2019:396). این چارچوب با اشاره محوری به واژگان، استدلال و انگیزه مناسب یا مبانی منطقی برای عمل این نیاز را برآورده و بدین طریق بر ترس ناشی از مخاطرات کنش جمعی غلبه و محرک مناسب را برای بسیج جمعی فراهم می‌کند (Larana et al., 2005:220). این چارچوب با تأکید بر شدت مشکل، فوریت اقدام و پیوستن به دیگران، اولویت اخلاقی انجام این کار را سبب می‌شود. (Snow et al., 2019:396). بر این اساس تنها در صورتی می‌توان بر پیامدها و هزینه‌های غیرقابل پیش‌بینی کنش جمعی غلبه نمود که بازیگران در خصوص فرصت بسیج، عملی بودن آن و مشروعیت کنش اقناع شوند (Snow & Benford, 1988:614).

روش تحقیق

در مقاله حاضر از روش تحلیل محتوای مضمونی استفاده شده است. برای مطالعه شعارها در ابتدا از میان رفتارهای اعتراضی دهه ۷۰، ۸۰، ۹۰ با شیوه نمونه‌گیری هدفمند رفتارهای

اعتراضی کوی دانشگاه تهران در تیرماه ۷۸، رفتارهای اعتراضی پس از انتخابات ریاست جمهوری سال ۸۸، رفتارهای اعتراضی دی‌ماه ۹۶ و رفتارهای اعتراضی آبان‌ماه ۹۸ به‌عنوان نمونه مورد مطالعه انتخاب شدند. سپس به روش اسنادی شعارهای هر دوره از اعتراض‌ها از منابع مختلفی چون روزنامه‌ها، مجلات، کتب، رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی، سایت‌های خبری، فیلم‌ها و سایر مستندات موجود در این زمینه جمع‌آوری شدند و پس از اطمینان از اعتبار و صحت آن‌ها بر مبنای چارچوب مفهومی پژوهش (چارچوب‌های تفسیری سه‌گانه یعنی چارچوب تشخیصی، تجویزی و انگیزشی) تفکیک و طبقه‌بندی شدند تا بر اساس آن وزن هر کدام از چارچوب‌ها در اعتراض‌های هر دوره مشخص گردد و معلوم شود که شعارهای مطرح‌شده بیشتر در چه چارچوب‌هایی جای گرفته‌اند. در گام دوم مشخص شد که عمده مضامین و محورهای بیان‌شده در هر کدام از چارچوب‌ها چه بوده و کدام مضامین از کمیت و اهمیت بیشتری نسبت به سایرین برخوردار بوده‌اند. بدین طریق ضمن مشخص نمودن اهم مضامین مورد تأکید چارچوب‌ها در هر دوره از اعتراض‌ها، سیر تحول مضامین شعارها نیز در سه دهه اخیر مشخص شدند.

چارچوب‌سازی شعارهای اعتراضات کوی دانشگاه تهران تیرماه ۱۳۷۸

در اعتراضات کوی دانشگاه تهران ۷۵ شعار بیان‌شده که ۱۸ شعار ذیل چارچوب تشخیصی و در توصیف مسائل جاری جامعه، ۱۹ شعار ذیل چارچوب تجویزی و پیرامون راه‌حل‌های پیشنهادی معترضین و ۳۸ شعار ذیل چارچوب انگیزشی و چگونگی بسیج معترضین و اقناع حسی و عاطفی آنان قرار گرفته‌اند.

در چارچوب تشخیصی کلیه شعارها به ساختار و ارزش‌های سیاسی جامعه مربوط بوده‌اند. معترضین با بیان این شعارها و اتخاذ رویکردی اصلاحی، تغییر و اصلاح بخش‌هایی از نظام سیاسی حاکم را خواستار شده‌اند. در این شعارها اهم جنبه‌های نامطلوب جامعه پیرامون مضامینی چون انسداد سیاسی، فقدان اشکال مختلف آزادی و عدم رعایت قانون توصیف گشته‌اند. آن‌ها همچنین عدم وجود آزادی‌های سیاسی به‌ویژه آزادی مطبوعات و اندیشه، عدم رعایت قانون و مردم‌سالاری را از صفات نامطلوب جامعه

برشمرده‌اند که نیازمند اصلاح و تغییر است. معترضین با بیان چندین شعار، نحوه‌ی برخورد با مطبوعات و متوسل شدن به شیوه‌های سخت‌افزاری در توقیف مطبوعات را موردانتقاد قرار داده‌اند «با توپ و سنگ و شیشه سلام تعطیل همیشه، گرفتن اندیشه با توپ و تانک همیشه». طرح تنها یک شعار علیه نوع نظام سیاسی حاکم، نشان‌دهنده‌ی گرایش‌های اصلاح‌طلبانه‌ی معترضین نسبت به جنبه‌های نامطلوب ساختار نظام‌سیاسی و مؤید این بوده است که معترضین نظام‌سیاسی حاکم بر جامعه را قبول داشته و تنها برخی از جنبه‌های آن‌که عمدتاً معطوف به نوع برخورد با منتقدین، مخالفین و احقاق ارزش‌های آزادی‌خواهانه و مردم‌سالارانه بوده را نیازمند اصلاح دانسته‌اند. در این چارچوب معترضین همچنین از برخی افراد و گروه‌های اسلام‌گرا به دلیل اتخاذ و ترویج رویکردهای غیرقانونی و ایدئولوژی‌های خشونت‌گرا در برخورد با منتقدین و تشدید اختناق سیاسی انتقاد کرده‌اند.

نظر به اینکه مضامین مورد تأکید در چارچوب تشخیصی معطوف به توصیف جنبه‌های نامطلوب جامعه در بعد سیاسی و ناظر به فرهنگ‌سیاسی بوده در چارچوب تجویزی نیز به‌عنوان نقطه‌ی مکمل چارچوب تشخیصی مضامین حول همین محور ترسیم گشته‌اند؛ بنابراین شعارهای معترضین در چارچوب تجویزی بیشتر معطوف به کلیات نظام آرمانی و ارزش‌هایی بوده که ابعاد سیاسی-فرهنگی آن را شکل داده‌اند. براین اساس برخی از شعارهای این دوره دربرگیرنده‌ی طرح و الگویی بودند که به توسعه‌ی سیاسی و ملزومات آن اشاره داشتند «توسعه‌سیاسی ضرورت جامعه». تأکید بر آزادی به‌ویژه آزادی‌بیان و مطبوعات و ممنوعیت برخورد با عقاید و اندیشه‌های مختلف «آزادی مطبوعات سلامت جامعه، آزادی اندیشه همیشه همیشه»، در کنار استقلال و امنیتی که به‌زعم آن‌ها برآمده از عمل در چارچوب قانون بوده از دیگر خواسته‌های معترضین در ترسیم وضعیت آرمانی بوده‌اند. همانطور که پیش‌تر نیز ذکر گردید چارچوب تجویزی علاوه بر در برگرفتن الگوهای پیشنهادی جدید و ویژگی‌های آن، اشاراتی نیز به فاعلینی داشته که برای تحقق این الگوها مجاز به عمل می‌باشند. این فاعل یا فاعلین استعاره از

شخص، گروه یا جریانی است که از دید معترضین می‌تواند به‌عنوان منجی و برطرف‌کننده‌ی خسارت‌ها و وضعیت نامطلوب عمل نماید. براین اساس معترضین در شعارها خاتمی را به‌عنوان فردی صاحب صلاحیت، جهت رفع مشکلات و احیای الگوی مدنظر خویش بیان کرده‌اند «میرکبیر ایران خاتمی قهرمان».

در چارچوب انگیزشی که بیشترین شعارهای این دوره از اعتراض‌ها را به خود اختصاص داده معترضین از یکسو با طرح شعارهایی ضرورت اقدام فوری برای حل جنبه‌های نامطلوب جامعه را گوشزد و بدین طریق تلاش کرده‌اند تا بخش منفعل جامعه را نسبت به این جنبه‌ها حساس و آن‌ها را در پیوستن به کنش جمعی اعتراضی ترغیب نمایند. این گروه‌ها در وهله‌ی اول عموم مردم و سپس قشر دانشجو بوده‌اند «دانشجو می‌رزد، انحصار می‌لرزد، دانشجو بیاخیز برادرت کشته شد» به‌طورکلی قشر دانشجو در تحولات دهه ۷۰ به‌ویژه نیمه دوم این دهه هم‌زمان با روی کار آمدن دولت خاتمی از اهمیت زیادی برخوردار بوده که این امر نیز علاوه بر کنترل اصلاح‌طلبان بر جنبش دانشجویی، مرتبط با پیشرو بودن دانشجویان در تحولات و رسالت سیاسی-اجتماعی دانشگاه بوده است. بر این اساس می‌توان بعد اجتماعی این اعتراض را مبتنی بر طبقه‌ی روشنفکر و دانشگاهی دانست؛ از سوی دیگر اهم مضامین مورد تأکید آنان برای این عمل نیز مضامین ظلم‌ستیزانه، استبدادستیزانه و آزادی‌خواهانه بوده است «دانشجو می‌میرد ذلت نمی‌پذیرد، چوب، چماق و چاقو دیگر اثر ندارد، یا مرگ یا آزادی، زنده‌باد آزادی»، مضامین مرتبط با ارزش‌های مذهبی «ما پیرو حسینیم سازش نمی‌پذیریم، الله اکبر» و مضامین ملی‌گرایانه و ناسیونالیستی «مردم چرا نشستین ایران شده فلسطین، خونی که در رگ ماست هدیه به میهن ماست». از میان این مضامین، مضامین استبدادستیزانه و ظلم‌ستیزانه بیشترین وزن و مضامین ناسیونالیستی نیز کمترین وزن را به خود اختصاص داده‌اند؛ بنابراین یکی از اصلی‌ترین ویژگی‌های شعارهای اعتراضات ۷۸ تمرکز شعارها پیرامون فضای سیاسی حاکم بر جامعه بوده است.

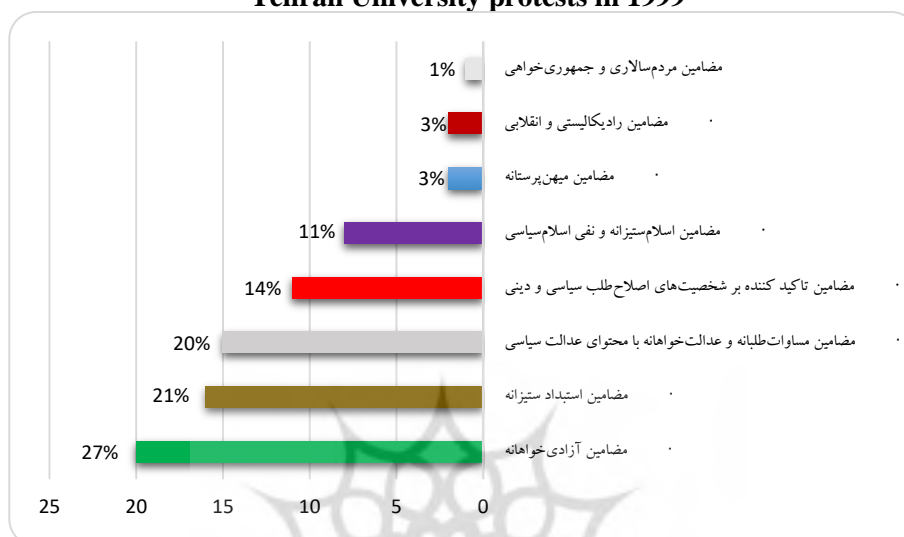
بر مبنای موارد ذکرشده در جریان اعتراض‌های کوی دانشگاه شعارهایی با مضامین

آزادی خواهانه و نقطه مقابل آن مضامین استبدادستیزانه از میزان تکرار شونده‌گی بالایی نسبت به سایر مضامین برخوردار بوده‌اند. براین مبنا می‌توان چنین استنباط کرد که تعارض میان آزادی و استبداد، مفهوم کانونی شعارهای اعتراضات ۷۸ را شکل داده است. به‌زعم بشیریه (۱۳۸۸)، اساسی‌ترین تضاد و شکاف سیاسی در ایران از پایان قرن نوزدهم به این‌سو، تضاد و شکاف بین خودکامگی و حاکمیت مردمی بوده است (Bashiriyeh, 2009:51). بر مبنای تکرار مضامین فوق از سوی معترضین می‌توان الگوی کلی حاکم بر شعارهای اعتراضات ۷۸ را الگوی دموکراتیکی دانست که سایه‌روشن‌های محدودی از ارزش‌های ناسیونالیستی در آن وجود دارد. لذا این حرکت اعتراضی را می‌توان در ادامه‌ی تلاش‌های تجددخواهانه و روشنفکرانه‌ای تفسیر کرد که حاصل یکی از اصلی‌ترین شکاف‌های جامعه‌ی ایرانی از زمان قاجار به بعد می‌باشد. تقابل و تضادی که حاصل شکاف میان سنت‌گرایی و تجددگرایی است. سنت‌گرایی به‌معنای بازگشت به اصول و سنت‌های اسلامی و اقتدارگرایی و تجددگرایی به معنای دیدگاه‌های مبتنی بر انسان‌گرایی، آزادی، قانون‌گرایی و دموکراسی (Soltani, 2008:247). به‌زعم بشیریه این شکاف در تاریخ اخیر ایران جلوه‌های گوناگونی داشته؛ به لحاظ فرهنگی و سیاسی این شکاف در قالب تقابل محافظه‌کاری یا سنت‌گرایی و اصلاح‌طلبی یا مدرنیسم تجلی یافته است (Bashiriyeh, 2002:14) براین اساس اعتراض‌های ۷۸ را به دلیل مطالبات دموکراتیک معترضین می‌توان در ادامه سایر مبارزات تجددخواهانه ایرانیان در قرن اخیر تفسیر کرد.

شکل ۱. فراوانی مضامین بیان‌شده در شعارهای اعتراض‌های کوی دانشگاه تهران در سال ۱۳۷۸

Figure 1. The Frequency of themes expressed in the slogans of the Tehran University protests in 1999

چارچوب سازی شعارهای اعتراضات پس از انتخابات ریاست جمهوری سال

۱۳۸۸

در اعتراضات پس از انتخابات ریاست جمهوری سال ۸۸ از مجموع ۲۹۰ شعار بیان‌شده، ۱۴۶ شعار ذیل چارچوب تشخیصی، ۵۵ شعار ذیل چارچوب تجویزی و ۸۹ شعار نیز ذیل چارچوب انگیزشی قرار گرفته‌اند.

در چارچوب تشخیصی، عمده تمرکز معترضین در وهله‌ی نخست بحث تقلب در انتخابات بوده که نحوه‌ی مواجهه با آن سبب شد تا به نقطه‌ی عطف اعتراض‌ها تبدیل گردد. پس از اعلام نتایج انتخابات، معترضین خواستار ابطال انتخابات و برگزاری مجدد آن شدند «خواست ما خواست ما ابطال انتخابات، ابطال انتخابات پایان اعتراضات» اما عدم توجه به این مطالبه زمینه‌ساز گسترش نوعی حس سرخوردگی به‌ویژه در میان طبقه‌ی متوسط شهری شد؛ همین امر در کنار برخورد با معترضین سبب گشت تا در ادامه، این نارضایتی تبدیل به موتور محرکی برای ادامه اعتراض‌ها و برخوردهای خشونت‌آمیزتر شود

و راه را برای هرگونه سازش و میانه‌روی تنگ نماید؛ بنابراین بر مبنای نقطه‌ی شروع اعتراض‌ها یعنی مسئله‌ی تقلب می‌توان یکی از مضامین اصلی مدنظر معترضین در چارچوب تشخیصی را پیرامون فساد سیاسی در ساختار قدرت توصیف کرد که در راستای نادیده انگاشتن وجوه مردم‌سالارانه نظام، دست‌کاری و مهندسی نتایج انتخابات بوده است که پیامد آن در کالبد بی‌اعتمادی سیاسی تجلی می‌یابد. بر این اساس شعارهایی چون «رأی من کو» و «تقلب حرام است این شعار امام است» مطرح شدند.

در بعد سیاسی عمده مضامین مورد تأکید معترضین حول ساختار نظام سیاسی حاکم بر جامعه، نقش ولی‌فقیه و جایگاه رهبری، ساختار قدرت و ارزش‌های سیاسی حاکم بر جامعه، دولت و عملکرد آن، ارزش‌های ناسیونالیستی و ملی‌گرایانه، عدم استقلال و دخالت کشورها در امورات داخلی ایران و... شکل یافته است.

وجه دیگری از شعارهای این چارچوب نیز دربرگیرنده‌ی مضامینی پیرامون کاندیداهای انتخابات می‌باشد. در این میان احمدی‌نژاد بیشترین و کروی‌ترین شعارها را به خود اختصاص داده‌اند. شعارهای پیرامون احمدی‌نژاد عمدتاً دربرگیرنده‌ی مضامینی است که بیشتر حول ویژگی‌های شخصیتی ایشان، رقابت‌های انتخاباتی و مناظرات تلویزیونی، جهت‌گیری‌های ایشان نسبت به معترضین، نحوه کسب آراء و... بوده است. «تا احمدی‌نژاده، هر شب همین بساطه»

در خصوص موسوی نیز عمده شعارها به‌گونه‌ای طرح شده‌اند که نام ایشان را در کنار امام‌خمينی قرار داده تا بدین طریق برای ایشان مشروعیت کسب نمایند «رأی ما یک کلام نخست‌وزیر امام، خمینی کجایی موسوی تنها شده». تعدادی از شعارها نیز دربرگیرنده‌ی مضامینی بوده‌اند که پیرامون شخصیت‌های اصلاح‌طلب، روحانیون و مراجع تقلید حامی معترضین شکل گرفته‌اند. «خاتمی، خاتمی، سکوت کنی خائنی؛ هاشمی، هاشمی، سکوت کنی خائنی»

شعارهای اقتصادی که ذیل چارچوب تشخیصی قرار گرفتند، دربرگیرنده عمده‌ترین مضامین، تبعیض و نابرابری در بهره‌مندی از منابع اقتصادی، عدم شفافیت اقتصادی در

هزینه کرد درآمدهای نفتی بوده‌اند «پول نفت گم شده همش تورم شده». در این شعارها هزینه کرد منابع نفتی برای برخی گروه‌ها و کشورهای مسلمان مورد تأکید قرار گرفته است «پول نفت چی شده خرج فلسطین شده، فلسطین رو رها کن فکری بحال ما کن». در این بخش از تورم و بیکاری نیز به عنوان مهم ترین مشکلات اقتصادی جامعه نام برده شده است «پول نفت چی شده همش تورم شده، وزارت کار اینهمه بیکار».

نقد سیاست‌های خارجه دولت، محدود به انتقاد از عملکرد آن در خصوص کشورهای مسلمان نبوده و معترضین با طرح شعارهایی در خصوص روابط ایران با چین و روسیه، سیاست ایران در قبال این دو کشور را نیز مورد نکوهش قرار دادند «مرگ بر روسیه، سفارت روسیه لانه‌ی جاسوسیه، روسیه روسیه کشورمو رها کن، مرگ بر چین». در واقع معترضین روابط چین و روسیه با ایران و حمایت این دو کشور از حکومت ایران را به دلیل سیاست‌های منفعت طلبانه این دو کشور مورد نقد قرار داده‌اند.

در چارچوب تجویزی نیز نظر به اینکه نقطه‌ی شروع اعتراض‌ها، مسئله‌ی دست‌کاری نتایج انتخابات و ادعای تقلب بوده، اولین مضمون مورد تأکید معترضین ناظر بر ارائه راه‌حلی برای این مسئله، یعنی ابطال انتخابات و رجوع مجدد به آرا مردمی بوده است؛ بنابراین تأکید بر مردم‌سالاری و احقاق حقوق مردم، به اشکالی متفاوت در شعارهای معترضین تکرار شده است. در واقع معترضین با کاربرد مفاهیمی چون مردم و ملت در شعارها، خواستار توجه حاکمیت به وجوه مردم‌سالارانه و جمهوریت نظام و اهمیت نقش مردم در مشروعیت آن شده‌اند. «رأی منو پس بده؛ ابطال انتخابات، پایان اعتراضات، ارتش ما رو یاری کن، از حق طرفداری کن»

در ادامه‌ی تأکید بر وجوه مردم‌سالارانه، معترضین نوع نظام سیاسی مطلوب خویش را نظام دموکراتیک و مردم‌سالار بیان کرده و گاهی نیز خواهان حذف وجه اسلامیت نظام یا جدایی دین از سیاست شده‌اند. تأکید بر جدایی دین از سیاست و بیان شعارهایی با این مضامین بخشی از شعارهای معترضین در جریان اعتراض‌ها را نیز شکل داده است.

«استقلال، آزادی، جمهوری ایرانی»

معترضین در ادامه با بیان شعارهایی، از میرحسین موسوی و مهدی کروبی دو کاندید اصلاح طلب معترض به نتایج انتخابات به عنوان شخصیت‌های مطلوب خویش برای بهبود وضعیت فعلی و اجرای الگوی سیاسی-اجتماعی آرمانی مدنظر خود یاد کرده‌اند. تأکید بر این دو شخصیت ناظر بر نوع عملکرد آن‌ها و جهت‌گیری‌شان نسبت به شرایط پیش آمده و اتخاذ رویکرد حمایت‌گرایانه از معترضین بوده است. در واقع یکی از محورهای مهم یک کنش جمعی، رهبران آن است که نقش مهمی در سازمان‌دهی معترضین و بسیج نیروها دارند. بر همین اساس نیز از میان دو کاندید اصلاح طلب، میرحسین موسوی از طریق اعلام بیانیه‌هایی در قبل و بعد از اعتراض‌ها توانست ضمن تفسیر خط‌مشی‌های این کنش جمعی به تبیین نابسامانی‌های موجود جامعه و توصیف الگوی مطلوب مدنظر خود و بسیج معترضین پرداخته و بدین شکل از سوی معترضین به عنوان رهبر اعتراضات شناخته شود. بر همین اساس نیز میرحسین موسوی تبدیل به پرتکرارترین واژه در شعارهای اعتراض‌های ۸۸ گشته و بدین طریق از نخست‌وزیر امام تبدیل به نماد حرکت معترضین به نتایج انتخابات شد.

چنانچه مشاهده می‌شود در اعتراض‌های ۸۸ نیز مانند اعتراض‌های کوی دانشگاه در سال ۷۸، معترضین در ترسیم وضعیت ایدئال خود کلیه شعارها را حول بعد آرمانی نظام سیاسی طرح کرده‌اند؛ بنابراین در این شعارها عمده مضامین مورد تأکید در توصیف الگوی آرمانی ناظر به مضامین آزادی‌خواهانه، مردم‌سالارانه، استقلال‌طلبانه، ناسیونالیستی و در نهایت عدم وجود ارزش‌های استبدادی بوده است.

از مجموع مضامین ذکر شده فوق، شعارهایی که تلاش داشته‌اند با تأکید بر مضامینی پیرامون ارزش‌های سیاسی، بعد سیاسی جامعه آرمانی را ترسیم نمایند از وزن بیشتری نسبت به سایر شعارها برخوردار بودند؛ از میان ارزش‌های سیاسی نیز ارزش‌های آزادی‌خواهانه و استبداد ستیزانه بیشتر مورد تأکید بوده‌اند. مضامین مبتنی بر ارزش‌های مردم‌سالارانه نیز از دیگر مضامین مورد تأکید در ترسیم وضعیت ایدئال بوده که توانسته وزن قابل توجهی از شعارها را به خود اختصاص دهد «آزادی، عدالت شعار ملت ما؛ آزادی آزادی فریاد ملت ماست؛ پیروزی نهایی، دموکراسی آزادی».

در یک جمع‌بندی از تحلیل شعارهای اعتراض‌ها در قالب چارچوب تجویزی می‌توان الگوی مدنظر معترضین برای جایگزینی وضعیت فعلی را نظام سیاسی دموکراتیکی توصیف کرد که ویژگی اصلی آن آزادی، عدالت، برابری و انحصارستیزی، قانون‌گرایی، استبدادستیزی و درنهایت استقلال و ارزش‌های میهن‌پرستانه و ملی‌گرایانه است.

شعارهایی که ذیل چارچوب‌انگیزی قرار گرفته‌اند حاوی مضامینی‌اند که در ترغیب افراد در پیوستن به کنش جمعی یا وفادار ماندن به آن مؤثرند. برخی از شعارها درصدد ترغیب عامه مردم برای حفظ وحدت و پیوستن به کنش اعتراضی و دسته‌ی دیگر نیز ناظر به اقشار و گروه‌ها و دعوت از آنهاست. براین‌اساس علاوه بر عامه مردم، دانشجویان، روحانیون، نیروی‌انتظامی و ارتش نیز مورد تأکید معترضین بوده‌اند. تأکید بر نظامیان و ارتش از سوی معترضین مرتبط با نقش این گروه در ساختار قدرت به‌عنوان حامیان اصلی دولت و حاکمیت بوده است. معترضین با علم به این موضوع، تلاش داشته‌اند تا با طرح شعارهایی ضمن یادآوری ماهیت مردمی این گروه‌ها، آنها را برای پیوستن به معترضین تحریک نمایند «دانشجو می‌میرد ذلت نمی‌پذیرد؛ دانشجو بپاخیز برادرت کشته شد؛ نیروی انتظامی تو هم میهن مایی؛ نیروی‌انتظامی، سهراب برادرت بود؛ نیروی‌انتظامی حمایت حمایت»

روحانیون و مراجع تقلید نیز از دیگر گروه‌های مورد تأکید در شعارها بوده‌اند «روحانی باغیرت حمایت حمایت؛ مراجع باغیرت حمایت حمایت». تکیه بر روحانیون به‌واسطه‌ی نقش تاریخی آنها در مبارزات عدالت‌خواهانه و جایگاه ویژه‌ی آنان در میان ایرانیان به دلیل پیوند عمیق مردم با مذهب است. همین دلایل سبب گشته تا معترضین همواره تلاش نمایند تا ضمن به دست آوردن حمایت چنین گروه‌هایی آنها را با خود همراه و بدین طریق از آنها به‌عنوان ابزارهایی جهت افزایش حامیان خود استفاده نمایند. البته این امر و استفاده ابزاری و فرصت‌طلبانه از این گروه محدود به معترضین نبوده و نگاهی به تاریخ مبارزات سیاسی-اجتماعی نشان می‌دهد که حکومت‌ها و مراکز قدرت همواره تلاش داشتند تا از قدرت روحانیون به‌عنوان عاملی برای مشروعیت‌بخشی خویش و

تأیید عملکردشان استفاده نمایند؛ بنابراین حمایت روحانیون و مراجع تقلید از کنش‌های اعتراضی و معترضین زمینه‌ساز افزایش مشروعیت این‌گونه حرکت‌ها و قدرت معترضین گشته است. بر همین اساس نیز در جریان اعتراض‌های پس از انتخابات، کاندید معترض اصلاح طلب در همان ابتدا با نوشتن نامه‌ای به علما و روحانیون خواستار حمایت آنان از معترضین شد^۱ (Dr. Shariati Center, 2011:215). در راستای نقش تاریخی روحانیون و حمایت چهره‌هایی چون آیت‌الله صانعی^۲، منتظری، هاشمی‌رفسنجانی^۳ و شخصیت‌های سیاسی مذهبی چون خاتمی و سیدحسن خمینی از معترضین، آن‌ها با بیان شعارهایی ضمن تأکید بر نقش این شخصیت‌ها برای جنبش اعتراضی و ملجایی برای دادخواهی معترضین، خواستار ادامه‌ی حمایت آن‌ها و نقد عملکرد نیروهای امنیتی شده‌اند؛ بنابراین حمایت مراجع تقلید و روحانیون از معترضین و نقد شیوه‌ی برخورد دولت از اهمیت زیادی برای این کنش جمعی و رهبران آن برخوردار بوده است. (Hosseinizadeh, 2006:893)

بخش دیگری از شعارهای ذیل این چارچوب نیز با تکیه بر مضامین مذهبی-حماسی و وقایع تاریخی-مذهبی مرتبط با فرهنگ اسلامی-شیعی در ترغیب و تهییج معترضین مؤثر بوده‌اند. «الله اکبر، هیهات من الذله؛ سکوت هر ایرانی خیانت است به میهن؛ ما اهل کوفه نیستیم حسین تنها بماند؛ نصر من الله و فتح القریب؛ برابری برادری حکومت عدل علی».

۱. میرحسین موسوی در ۲۳ خردادماه ۱۳۸۸ در اعتراض به نتایج انتخابات و در راستای جلب حمایت روحانیون، اقدام به نوشتن نامه‌ای سرگشاده به روحانیون و علما کرد.

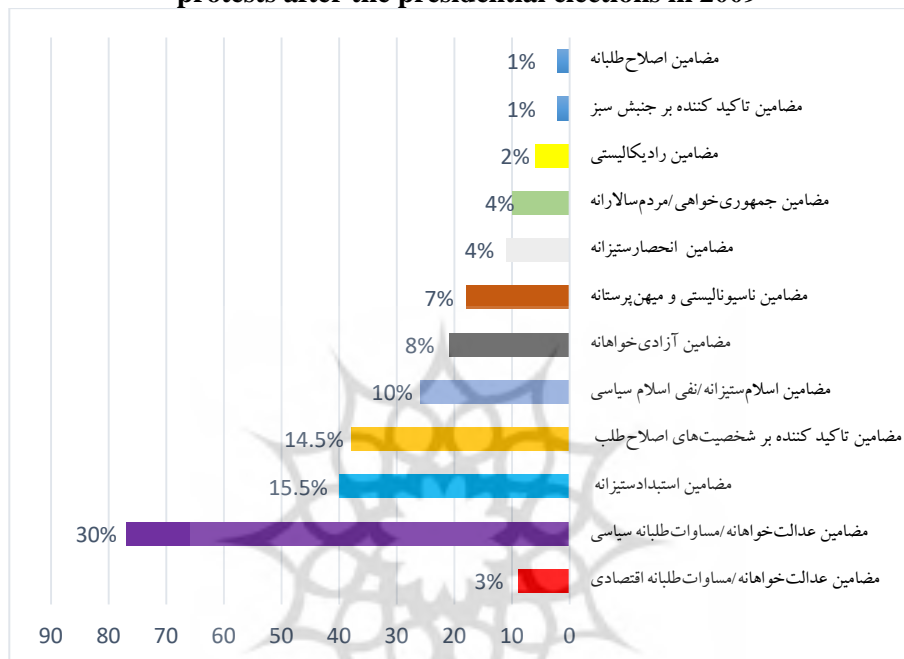
۲. آیت‌الله صانعی طی بیانیه‌های مختلف در خرداد و مرداد ۱۳۸۸ به نقد عملکرد حاکمیت نسبت به معترضین پرداخت. متن بیانیه‌ها در پایگاه خبری آیت‌الله صانعی

۳. در ۲۶ تیرماه ۸۸ هاشمی‌رفسنجانی پس از ۴ هفته از گذشت انتخابات، در خطبه‌های پیش از نماز جمعه، به حمایت از معترضین و نقد عملکرد برخی نهادها نسبت به اعتراض‌ها پرداخت (Saneti, 2013:412-413).

شکل ۲. فراوانی مضامین بیان‌شده در شعارهای اعتراض‌های پس از انتخابات ریاست‌جمهوری

سال ۱۳۸۸

Figure 2. Frequency of the themes expressed in the slogans of the protests after the presidential elections in 2009

چارچوب سازی شعارهای اعتراضات دی‌ماه ۱۳۹۶

در اعتراضات ۹۶ که در دولت دوم روحانی صورت گرفت از ۱۳۵ شعار بیان‌شده، ۶۴ شعار ذیل چارچوب تشخیصی، ۳۴ شعار ذیل چارچوب تجویزی و ۳۷ شعار ذیل چارچوب انگیزشی قرار گرفته است.

با توجه به اینکه نقطه‌ی شروع اعتراض‌های ۹۶ سیاست‌های اقتصادی دولت و فساد اقتصادی بوده (Hosseinpour & Rashidi, 2021:120)، بخش قابل‌توجهی از شعارها در ابتدای شروع اعتراضات، در توصیف مسائل و مشکلات اقتصادی-معیشتی مردم و ویژگی‌های نامطلوب وضعیت اقتصادی جامعه و نارسایی‌ها موجود در آن است.

براین اساس می‌توان شعارهای ذیل چارچوب تشخیصی را ناظر به سه دسته مضامین

اصلی دانست: نخست شعارهایی که به توصیف فقر و محرومیت در میان طبقات مختلف اجتماعی پرداخته‌اند «شعار هر ایرانی مرگ بر گرانی، مرگ بر بیکاری» دوم، شعارهایی که فساد در بخش‌های دولتی را توصیف کرده‌اند «کاسپین دزدی کرده دولت حمایت کرده، ملت ما بیدار است از دزدی بیزار است، مرگ بر اختلاس» و سوم شعارهایی «لیسانسه‌ها بیکارن .....»، مرفهان بی‌درد مایه‌ی درد ملت» که ضمن اشاره به بی‌عدالتی‌های اقتصادی موجود در ساختار اقتصادی جامعه، انحصار درآمدها و منابع به گروه‌های خاص را موردنقد قرار داده است. بر مبنای این مضامین، به نظر می‌رسد که خاستگاه اصلی اعتراضات ۹۶ را طبقات فقیر و حاشیه‌ای به لحاظ اجتماعی اقتصادی و تحصیل‌کردگان بیکاری شکل داده‌اند که احساس کردند از سوی نخبگان دولتی نادیده گرفته‌شده و فساد اقتصادی زمینه‌ساز محرومیت اقتصادی آنان شده است.

تعداد دیگری از شعارهای ذیل چارچوب تشخیصی نیز ناظر به توصیف مسائل موجود در عرصه سیاست است. براین اساس عمده مضامین موجود در این شعارها حول ارزش‌های سیاسی موجود در جامعه و ساختار قدرت، نوع نظام سیاسی حاکم، نهادهای سیاسی موجود و درنهایت برخی از شخصیت‌های سیاسی، اعمال و سیاست‌های آنهاست. وزن بیشتر شعارهای این چارچوب ناظر به توصیف ساختار نظام سیاسی و قدرت می‌باشد.

معترضین در ادامه دولت و بسیاری از سازمان‌ها و شخصیت‌های دولتی و عملکرد و سیاست‌های آنها را دخیل در وضعیت مسئله‌زای موجود دانسته و موردنقد قرار داده‌اند. در این میان دولت و شخص رئیس‌جمهور، به دلیل اتخاذ سیاست‌های حمایت‌گرایانه از مؤسسات مالی-اعتباری و عدم برخورد قاطع با آنان متهم به همکاری با این مؤسسات و عدم شفافیت در این زمینه گشته و این صندوق‌های شبه‌دولتی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین منابع فساد اقتصادی بیان شده‌اند «کاسپین دزدی کرده دولت حمایت کرده، به ما خیانت شده نقض امانت شده، دزد غارت می‌کند دولت حمایت می‌کند» از سوی دیگر دولت به دلیل بی‌توجهی به اقشار ضعیف موجود در جامعه از جمله طبقه‌ی کارگر و بازنشستگان و سوءتدبیر در حل مشکلات اقتصادی پیش‌آمده نیز مورد انتقاد قرار گرفته‌است «دولت

اعتدالی با وعده‌های خالی».

معترضین همچنین در توصیف جنبه‌های مسئله‌زای ساختار قدرت، اشاراتی نیز به جناح‌بندی‌های موجود در جامعه داشته و با طرح شعار «اصلاح‌طلب اصولگرا دیگه تموم ماجرا» شکاف سیاسی میان اصولگرایان و اصلاح‌طلبان را یکی از مؤثرترین عوامل در مسائل موجود جامعه دانسته و حل مشکلات موجود را نیازمند فرا رفتن از این شکاف‌ها دیده‌اند.

همان‌گونه که مشاهده می‌گردد علی‌رغم اینکه نقطه‌ی آغازین اعتراض‌های ۹۶، مطالبات اقتصادی و گرانی برخی از کالاهای اساسی بود اما این اعتراض‌ها در ادامه با فراتر رفتن از این خواسته‌ها، مطالبات سیاسی را دنبال کردند که به‌زعم آنان تحقق آن‌ها در گرو عبور از دو جناح سیاسی کشور بوده است.

در یک جمع‌بندی از توصیف شعارها در چارچوب تشخیصی باید ویژگی‌های مسئله‌زای جاری جامعه در بعد سیاسی از منظر معترضین را بی‌اعتمادی سیاسی، انحصارگرایی، استفاده ابزاری از دین، عدم استقلال و نقض حاکمیت ملی بیان کرد و در بعد اقتصادی نیز فساد گسترده در ابعاد اقتصادی و عدم شفافیت در این بعد، اختلاس، انحصارگرایی، عدم توزیع عادلانه منابع، فقر و محرومیت، بیکاری و گرانی دانست.

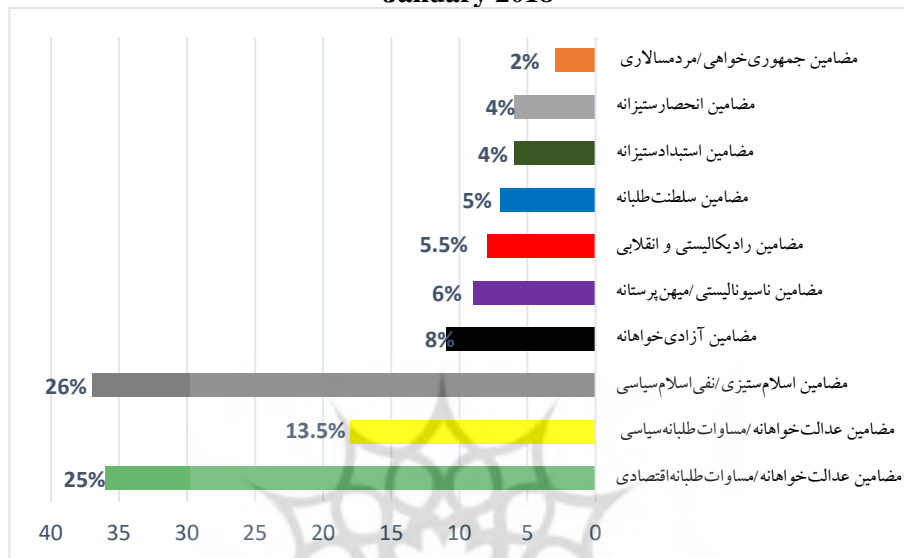
در چارچوب تجویزی نیز که ناظر بر شعارهای ترسیم‌کننده‌ی نظام آرمانی مدنظر معترضین می‌باشد مضامین در دو بعد سیاسی و اقتصادی شکل یافته‌اند. معترضین در شعارهای مربوط به ساختار سیاسی با بیان تعداد قابل توجهی شعار ضمن نفی حکومت دینی خواستار نظامی شده‌اند که مبتنی بر مردم‌سالاری بوده و دو وجه اصلی آن را جمهوریت و ایرانیت شکل داده است. اگرچه معترضین در چندین شعار نیز با بیان مضامینی حمایت‌گرایانه از دودمان پهلوی، حسرت بازگشت به آن دوران را مورد تأکید قرار داده‌اند؛ اما بیان این‌گونه شعارها را نمی‌توان دالی بر خواست معترضین در خصوص نوع نظام سیاسی مطلوب آنان برای جایگزینی نظام سیاسی جاری جامعه تلقی کرد. درواقع آنان با بیان این‌گونه شعارها تلاش داشته‌اند تا با یادآوری برخی از جنبه‌های حکومت پهلوی

عملکرد ساختار سیاسی جاری جامعه را به دلیل برخی از سیاست‌ها موردنقد قرار دهند. در بعد اقتصادی نیز معترضین با بیان شعارهایی، جامعه‌ی آرمانی خود را عاری از دزدی، فساد، اختلاس، بیکاری، انحصارگرایی توصیف کرده‌اند که در آن برخورد قاطع با مفسدین و مجازات اعدام مورد تأکید قرار گرفته است. در چارچوب‌انگیزی نیز اهم مضامین در چند محور اساسی قابل توصیف می‌باشند: نخست، مضامین متکی بر برخی ارزش‌های مثبت سیاسی-اجتماعی چون ارزش‌های آزادی‌خواهانه و استبدادستیزانه «ایرانی می‌میرد ذلت نمی‌پذیرد، یا مرگ یا آزادی». دیگر مضمون پرتکرار مورد تأکید معترضین، مضامین ملیت‌گرایانه و تأکید بر هویت ایرانی که معترضین از آن برای ترغیب گروه‌های مختلف مردمی جهت پیوستن به کنش‌اعتراضی استفاده کرده‌اند. شعارهایی با مضامین متکی بر نمادهای ایران باستان و اسطوره‌های ایرانی نیز از دیگر مضامین بیان‌شده در اعتراض‌ها بوده که تعداد محدودی از شعارها را در بر گرفته است «ایران وطن ماست، کوروش پدر ماست، فرزندان کوروشیم کانون شورشییم». از سوی دیگر بخشی از شعارهای این چارچوب نیز در راستای سازمان‌دهی و بسیج معترضین ضمن دعوت از عموم مردم و گروه‌های مختلف مردمی خواستار پیوستن آن‌ها به رفتار اعتراضی و حفظ اتحاد و انسجام میان معترضین شده‌اند. براین اساس علاوه بر عامه مردم، گروه‌های اجتماعی چون دانشجویان، کارگران و زنان مورد تأکید معترضین برای پیوستن به کنش اعتراضی بوده‌اند. «دانشجو، کارگر حمایت حمایت، زن‌ها به ما پیوستند...» معترضین همچنین با بیان دو شعار، خواستار اتحاد میان طبقه‌ی کارگر و قشر دانشجو برای مبارزه علیه ساختار قدرت شده‌اند «دانشجو، کارگر اتحاد اتحاد، دانشجو آگاه است با کارگر همراه است».

در تحلیل نهایی می‌توان گفت که بیشترین شعارهای اعتراض‌های ۹۶ از میان چارچوب‌های سه‌گانه، ذیل چارچوب تشخیصی و پس‌از آن نیز ۳۷ شعار با مضامین مختلف ذیل چارچوب‌انگیزی قرار گرفته‌اند.

شکل ۳. فراوانی مضامین بیان‌شده در شعارهای اعتراض‌های دی‌ماه ۱۳۹۶

Figure 3. Frequency of themes expressed in the slogans of protests in January 2018

چارچوب سازی شعارهای اعتراضات آبان ماه ۹۸

در اعتراضات آبان ۹۸ از ۱۵۰ شعار بیان شده، ۷۲ شعار ذیل چارچوب تشخیصی، ۳۰ شعار ذیل چارچوب تجویزی و ۴۸ شعار ذیل چارچوب انگیزشی بوده‌اند. در توصیف شعارهای اعتراضی این دوره در قالب چارچوب تشخیصی، اعم شعارها حول دو محور اقتصادی و سیاسی قابل بررسی است. در محور نخست، معترضین با طرح شعارهایی انحصار امتیازات اقتصادی، درآمدها و منابع نفتی به برخی گروه‌ها را موردنقد قرار داده و این توزیع نابرابر و ناعادلانه ثروت‌ها را از عوامل اصلی وجود مشکلات اقتصادی در جامعه برشمرده‌اند «سرمایه‌دار پول مارو پس بيار». آنها همچنین سیاست‌های حمایت‌گرانه‌ی اقتصادی دولت از کشورهای مسلمان را نیز بر وضعیت نامساعد اقتصادی مؤثر دانسته و خواستار پایان این سیاست‌ها و توجه بیشتر دولت به مردم شده‌اند. آنها همچنین در واکنش به سخنان دولتمردان مبنی بر مرتبط دانستن بسیاری از مشکلات داخلی به عواملی خارجی چون

تحریم و فشارهای امریکا^۱ تلاش کرده‌اند تا با طرح شعار «مشکل ما همین جاست دروغ می‌گن امریکاست»، سخنان آن‌ها را در خصوص دست‌های بیگانگان خارج از کشور در پشت بحران‌ها و مشکلات داخلی و وضعیت نابسامان اقتصادی را موردانتقاد قرار داده و ریشه آن‌ها را به عوامل داخلی، ضعف مدیریت و درنهایت سیاست‌های نادرست سیاسی نسبت دهند.

علی‌رغم اینکه نقطه‌ی شروع و عطف اعتراض‌های ۹۸ نیز مانند اعتراض‌های دی‌ماه ۹۶ مشکلات اقتصادی و نفی سیاست‌های دولت در این بعد بوده اما شعارهای مربوط به وضعیت سیاسی دولت و نظام نیز بخش قابل‌توجهی از شعارهای این دوره را به خود اختصاص داده است. براین اساس اهم مضامین سیاسی شعارها حول محورهای نظام سیاسی جمهوری اسلامی، شخص ولی‌فقیه و ارزش‌های حاکم بر این نظام سیاسی، تبعیض در برخورداری از امتیازات سیاسی، نقد قوای سه‌گانه، دولت، رئیس دولت و عملکردهای آن در پدید آمدن وضعیت نامطلوب می‌باشد. «دولت ورشکسته رو کول ما نشسته، بنزین گرونتر شده فقیر فقیرتر شده»

در چارچوب تجویزی نیز عمده مضامین حول دو بعد اصلی سیاسی و اقتصادی نظام آرمانی قابل توصیف می‌باشند. در بعد سیاسی، شعارها پیرامون نوع ساختار نظام سیاسی و ویژگی‌های آن، ارزش‌های مثبت سیاسی، قانون اساسی و درنهایت راهبردهای پیشنهادی جهت اجرای این الگو مطرح گشته‌اند. نظام آرمانی موردنظر معترضین نظام مردم‌سالاری است. معترضین در ادامه آزادی، مردم‌سالاری، ملیت‌گرایی و میهن‌پرستی، مردمی بودن مسئولین و پاسخگو بودن آن‌ها، نبود تبعیض و برقراری عدالت سیاسی را ویژگی‌های این نظام آرمانی بیان کرده‌اند «نه تحریم نه باتوم فقط رجوع به مردم، استعفا لازم نیست محاکمه لازم است، معیشت و زندگی حق مسلم ماست».

۱. حسن روحانی در ۱۰ بهمن‌ماه ۱۳۹۷، طی سخنانی گفت: «امروز مشکلات ما عمدتاً به فشار آمریکا برمی‌گردد، نباید به جای محکوم کردن آمریکا کسی دولت خدمت‌گزار یا نظام بزرگ اسلامی را سرزنش کند (کانال خبری بصیرت، کد خبر ۳۱۳۷۳۵).

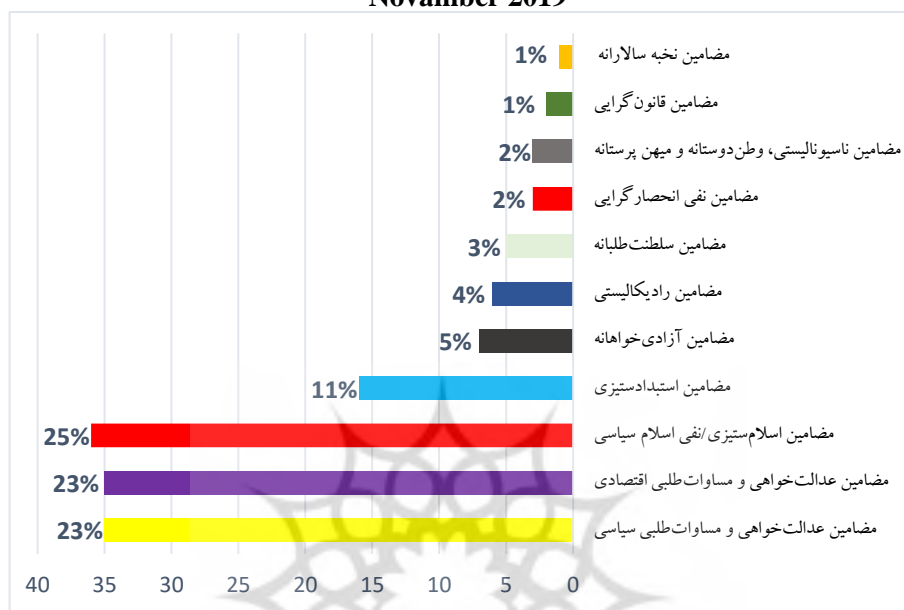
در چارچوب انگیزشی نیز اهم مضامین مورد استفاده برای اقناع جهت پیوستن به عمل اعتراضی و ادامه آن پیرامون ارزش‌های ناسیونالیستی، ارزش‌های سیاسی (ارزش‌های آزادی‌خواهانه، عدالت‌خواهانه و استبدادستیزانه) مضامین نوستالژیک پیرامون حکومت شاهنشاهی و ... ترسیم یافته‌اند. در این میان مضامین پیرامون ارزش‌های آزادی‌خواهانه، استبدادستیزانه بیشترین و مضامین مذهبی کمترین وزن شعارها را به خود اختصاص داده‌اند. تنوع مضامین ذکر شده و بستر شکل‌گیری این اعتراضات (مشکلات اقتصادی-معیشتی) که گروه‌های مختلف اجتماعی را تحت تأثیر قرار داده سبب شده تا در این اعتراضات شاهد حضور طبقات و گروه‌های مختلف مردمی باشیم؛ به گونه‌ای که این رفتار تبدیل به گسترده‌ترین رفتار اعتراضی چند دهه اخیر شده است. اگرچه نمی‌توان نقش بی‌بدیل شبکه‌های اجتماعی و رسانه‌های ارتباطی را در گسترده‌گی این اعتراضات نادیده انگاشت «آزادی، عدالت، این است شعار ملت، ملت چرا نشستی، منجی خود تو هستی»

در این دوره از اعتراضات نیز مانند اعتراض‌های پیشین بخشی از شعارهای این چارچوب پیرامون تلاش برای اتحاد میان گروه‌های مختلف مردمی و بسیج آنان شکل یافته است. در میان گروه‌های مختلف مردمی، از طبقه کارگر و دانشجوی به‌عنوان گروه‌های مورد تأکید جهت عمومیت بخشی به این عمل اعتراضی دعوت به عمل آمده است «دانشجو کارگر ایستاده‌ایم در سنگر، دانشجو کارگر اتحاد اتحاد» بنابراین اعتراض‌های این دهه را می‌توان با محوریت گروه‌ها و طبقاتی دانست که تا حدودی در برنامه‌ریزی‌های دولتی در حاشیه قرار گرفته‌اند؛ طبقات متوسط مستضعفی که احساس کرامت آن‌ها خدشه‌دار شده و به دلیل سوءمدیریت اقتصادی، احساس حقارت اجتماعی را بیش از پیش تجربه کرده‌اند.

در جمع‌بندی کلی ۷۲ شعار ذیل چارچوب تشخیصی و پس از آن ۵۱ شعار ذیل چارچوب انگیزشی قرار گرفته‌اند که معترضین با تأکید هر چه بیشتر بر ارزش‌های استبدادستیزانه مردم را برای پیوستن به کنش اعتراضی ترغیب کرده‌اند.

شکل ۴. فراوانی مضامین بیان شده در شعارهای اعتراضی آبان ماه ۱۳۹۸

Figure 4. Frequency of themes expressed in the slogans of protests in November 2019

بنابراین همان‌گونه که بیان شد در اعتراض‌های کوی دانشگاه تهران در سال ۷۸ که با شاخصه‌های پررنگ سیاسی و به دنبال منازعات میان‌گفتمانی صورت گرفت، اصلاح‌طلبان که گفتمان مسلط عرصه‌ی سیاسی بودند تلاش کردند تا با تکیه بر جریان‌های روشنفکری و دانشجویی به محقق کردن بخشی از اهداف خویش پردازند که حاکمیت و بخشی از ساختار رسمی حاضر به پذیرش آن نبودند. برای اساس این واقعه‌ی اعتراضی متأثر از گفتمان‌اصلاحات و باهدف گسترش اندیشه‌های اصلاح‌طلبی در تقابل با بخش‌هایی از حاکمیت صورت گرفت که با تأکید بر دیدگاه‌های ایدئولوژیک گسترش موضوعاتی پیرامون توسعه‌ی سیاسی را مخل نظم جامعه و مخالف با اندیشه‌های اسلامی می‌دانستند؛ بنابراین این کنش اعتراضی که متکی بر تمایزات فکری و فرهنگی بخش‌های روشنفکری و دانشگاهی جامعه بود، نتوانست به لایه‌های پایین رسوخ نماید. در مقابل در اعتراض‌های پس از انتخابات ریاست‌جمهوری سال ۸۸ که نیز با شاخصه‌های پررنگ سیاسی و به دنبال

منازعات میان‌گفتمانی برای کسب قدرت و تصدی قوه‌ی مجریه شکل گرفت طبقه‌ی متوسط شهرنشین به نمایندگی از اصلاح‌طلبان از جایگاه برجسته‌ای برخوردار بودند (Mohebbian^۱, 2019). در این اعتراض‌ها جهت‌گیری‌های حمایت‌گرایانه برخی از روحانیون و علما از معترضین از برجستگی قابل‌توجهی برخوردار گشت. همچنین برای نخستین بار، سیاست‌های حمایت‌گرایانه جمهوری اسلامی از کشورها و جنبش‌های اسلامی موردانتقاد قرار گرفت و مضامین مذهبی-حماسی از برجستگی خاصی در انگیزه‌دهی به معترضین برخوردار گشتند. در اعتراض‌های ۹۶ و ۹۸ که هر دو با شاخصه‌های پررنگ اقتصادی و ذیل هژمونی گفتمان اعتدال صورت گرفتند، دولت و ساختار رسمی مهم‌ترین رکن این اعتراض‌ها بودند. در این کنش‌ها، عوامل داخلی و سوءمدیریت دولتمردان به‌عنوان دلایل اصلی وضعیت نامناسب اقتصادی-معیشتی بیان و همین امر سبب گشت تا در این اعتراض‌ها مرزبندی هویتی میان معترضین داخلی و اپوزیسیون‌های خارج از کشور که در اعتراض‌های پیشین از نقش پررنگی برخوردار بودند، ایجاد گردد. در این اعتراض‌ها برای نخستین بار در طول تاریخ اعتراض‌های پس از انقلاب، جایگاه روحانیون به دلیل انحصارگرایی و برخوردار از منابع در ابعادی گسترده موردنقد قرار گرفت. از سوی دیگر این اعتراض‌ها خط بطلانی بر جناح‌بندی‌ها و شکاف‌های سیاسی موجود در جامعه بود و اعتراض‌های مردمی بدون مرجعیت دو گفتمان سیاسی حاکم بر جامعه روی دادند (Mohebbian, 2019). در این اعتراض‌ها هسته‌ی اصلی مقاومت در مقابل حاکمیت و دولت را طبقات پایین و متوسط رو به پایین برخواسته از لایه‌های مختلف اجتماعی شکل دادند (همان) و طبقه‌ی کارگر از جایگاه برجسته‌ای برخوردار گشت؛ بنابراین کنش جمعی اعتراضی را می‌توان نقدی به عدم کارآمدی نظام سیاسی و دالی بر گسترش بی‌اعتمادی سیاسی در جامعه توصیف کرد. در این اعتراض‌ها آمیختگی دین با سیاست موردنقد جدی قرار گرفت و استفاده ابزاری از دین، شعارهایی علیه دین و حاکمیت‌دینی را سبب گشت.

۱. تحلیل امیر محبیان از اعتراض‌های ۱۳۹۸ در نشست منطق اجتماعی اعتراضات ابان‌ماه ۱۳۹۸ توسط اسپا، خبرگزاری

از سوی دیگر بر مبنای مضامین شعارهای بیان شده در اعتراض‌های سه دهه اخیر سیر تطور معنایی مضامین شعارها را می‌توان حاوی تغییر و تحولات مهمی دانست: در اعتراض‌های کوی دانشگاه در سال ۷۸، مضامین آزادخواهانه و سپس مضامین استبدادستیزانه توانسته‌اند بیشترین فراوانی شعارها را به خود اختصاص دهند اما در اعتراض‌های پس از انتخابات ریاست‌جمهوری در سال ۸۸، مضامین عدالت‌خواهانه با تأکید بر عدالت سیاسی پرتکرارترین مضمون بوده‌اند که این امر نیز مرتبط با نقطه‌ی شروع اعتراض‌ها یعنی مطالبه سیاسی «رای من کو» می‌باشد. در اعتراض‌های ۹۶ و ۹۸ که در فاصله‌ی زمانی کمتر از دو سال و با دلایل عمدتاً اقتصادی روی دادند پرتکرارترین مضمون همچنان یک مضمون سیاسی بوده است. بدین صورت که در اعتراض‌های ۹۶ مضامین دین‌ستیزانه و نفی اسلام سیاسی و سپس مضامین عدالت‌خواهانه با تأکید بر عدالت اقتصادی پرتکرارترین بوده است و در اعتراض‌های ۹۸ نیز مضمون نفی اسلام سیاسی، دین‌ستیزی و پس از آن مضامین عدالت‌خواهانه با محتوای عدالت سیاسی و اقتصادی (با نسبتی یکسان) پرتکرارترین بوده‌اند؛ بنابراین علی‌رغم تفاوت اعتراض‌های سه دهه اخیر در نقطه‌ی شروع و پس‌زمینه‌های رویداد آن‌ها، در همه‌ی اعتراض‌ها شعارهایی با مضامین سیاسی از بیشترین فراوانی در میان سایر مضامین برخوردار بوده که این مهم را می‌توان نتیجه‌ی سیاسی شدن نارضایتی‌های مردم توصیف کرد. از سوی دیگر از آنجا که اعتراض‌های دهه ۷۰ و ۸۰ در ادامه منازعات و تقابلهای گفتمان‌های اصلاح‌طلب و اصولگرا صورت گرفته بود و مضامین بخشی از شعارها پیرامون شخصیت‌های دینی-سیاسی اصلاح‌طلب شکل یافته است؛ اما در اعتراض‌های دهه ۹۰ به دلیل ناتوانی این گفتمان‌ها در نمایندگی مطالبات معترضین، از سوی معترضین هیچ شعاری با این مضمون مطرح نشده است. در مقابل در اعتراض‌های دهه ۹۰، مضامین سلطنت‌طلبانه بخشی از مضامین شعارها را به خود اختصاص داده که این مضمون نیز در شعارهای اعتراض‌های دهه ۷۰ و ۸۰ وجود نداشته است.

جدول ۱. سیر تحول مضامین شعارهای اعتراض‌های سه دهه اخیر

Table 1. The evolution of the themes of protest slogans in the last three decades

اعتراض‌های آبان ماه ۹۸	اعتراض‌های دی‌ماه ۹۶	اعتراض‌های پس از انتخابات ریاست جمهوری سال ۸۸	اعتراض‌های کوی دانشگاه تهران در سال ۷۸	زمان اعتراض
<ul style="list-style-type: none"> • مضامین دین‌ستیزانه و نفی اسلام سیاسی • مضامین عدالت‌خواهانه با تأکید بر عدالت اقتصادی و سیاسی با نسبتی برابر 	<ul style="list-style-type: none"> • مضامین دین‌ستیزانه و نفی اسلام سیاسی • مضامین عدالت‌خواهانه با تأکید بر عدالت اقتصادی 	<ul style="list-style-type: none"> • مضامین عدالت‌خواهانه با تأکید بر عدالت سیاسی • مضامین اقتدارستیزانه 	<ul style="list-style-type: none"> • مضامین آزادی‌خواهانه • مضامین اقتدارستیزانه 	مضامین اصلی

نتیجه‌گیری

در مقاله حاضر مضامین شعارهای اعتراضات سه دهه اخیر بر مبنای چارچوب‌های تفسیری سه‌گانه بررسی شدند و اهم مضامین شعارها در هر دوره از اعتراض‌ها مشخص گشت. در اعتراض‌های کوی دانشگاه تهران در تیرماه ۱۳۷۸، با توجه به محدود بودن اعتراض‌ها به محیط دانشگاهی و روشنفکری، بیشتر تلاش سازمان‌دهندگان این کنش جمعی معطوف به اقداماتی برای افزایش معترضین و ترکیب جمعیتی آنان و گسترده‌تر شدن دامنه اعتراض‌ها بوده است. بر همین مبنای نیز چارچوب انگیزشی که مبتنی بر تلاش سازمان‌دهندگان کنش‌های جمعی برای دنبال کردن انگیزه‌ها و هویت هواداران به منظور ایجاد مبانی منطقی و احساسی لازم برای بسیج افراد و مشروعیت‌بخشی رفتارهای اعتراضی بوده، توانسته وزن بیشتری از شعارها را به خود اختصاص دهد. در مقابل در رفتارهای اعتراضی ۱۳۸۸، ۱۳۹۶ و ۱۳۹۸ بیشترین فراوانی شعارها مربوط به چارچوب تشخیصی بوده است؛ بنابراین نظر به اینکه در چارچوب تشخیصی، مسئله‌ی اجتماعی محصول نظم اجتماعی یا عوامل مرتبط با آن تفسیر گشته که اکنون نیز به واسطه‌ی پویایی اجتماعی قابل تغییر می‌باشد بیشتر تلاش معترضین معطوف به شناسایی، برجسته‌سازی و تعریف جنبه‌های نامطلوب جاری جامعه بوده تا بدین طریق با ناعادلانه خواندن این وضعیت آگاه‌سازی بخش‌های مختلف جامعه،

باعث مشروعیت بخشیدن به عمل اعتراضی شوند. در خصوص چارچوب تجویزی که مرتبط با آرمان‌های معترضین در ترسیم وضعیت ایدئال می‌باشد نیز کمیت شعارها را نمی‌توان دالی بر روشن‌نبودن خواسته‌ها و مطالبات معترضین تعبیر کرد چراکه چارچوب تجویزی روی دیگر چارچوب تشخیصی است و فراوانی شعارها در این چارچوب نشان‌دهنده موفقیت معترضین در شناسایی جنبه‌های نامطلوب جامعه و به تبع آن ترسیم راه‌حل‌های جایگزین می‌باشد. از سوی دیگر در هر چهار رفتار اعتراضی موردبررسی، توصیف بعد سیاسی، وضعیت آرمانی و ارزش‌های مرتبط با آن توانسته بیشترین فراوانی شعارها را به خود اختصاص دهد که این مهم را با توجه به نقطه‌ی شروع و عطف برخی از اعتراض‌ها (اعتراض‌های ۹۶ و ۹۸) که مطالبات اقتصادی بوده را می‌توان دالی بر نارضایتی مردم از وضعیت سیاسی جامعه و سیاست‌های آن تعبیر کرد. هرچند هدف مقاله حاضر صرفاً ارائه توصیفی از مضامین شعارها در اعتراضات سه دهه اخیر بوده است اما این نکته را نباید از نظر دور داشت که رسانه و شبکه‌ها نقش چشمگیری در فرایند چارچوب‌سازی دارند و آنچه طی این فرایند بر ساخت می‌شود در تهییج افکار عمومی نقش بسزایی دارد. هرچند منشأ اعتراضات ریشه در شرایط نامساعد ساختاری و فشارساختاری دارد و احساس محرومیت ناشی از گسست‌های اجتماعی شدت و حدت پیدا کرده است اما آنچه به انتشار عقاید تعمیم‌یافته سرعت می‌بخشد و فرایند مقصریابی را تسریع می‌کند، رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی مجازی‌اند که نقش برجسته‌ای در هدایت جریان‌های سیاسی دارند. تأکید بر نقش رسانه‌ها به معنای نگاه انفعالی به کنشگران معترض نیست اما طیف‌های مختلف معترضین و سایر افراد جامعه از چنبره رسانه‌ها خلاصی ندارند، اگر در مقابل رسانه‌ای موضع‌گیری می‌کنند و در مقابل از رسانه‌ای دیگر تأثیر می‌پذیرند و مروج نظام معانی آن‌ها می‌شوند، تابع محتوای تولیدشده رسانه‌ها هستند. لذا پرداختن به نقش پررنگ آن‌ها در اعتراضات سال‌های اخیر مجال دیگری را می‌طلبد تا به‌طور خاص مورد مطالعه و مذاقه قرار گیرد.

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

تمام اصول اخلاق پژوهش در مقاله حاضر رعایت گردیده است.

حامی مالی

این پژوهش هیچ‌گونه کمک مالی از سازمان‌های دولتی، خصوصی و غیرانتفاعی دریافت نکرده است.

مشارکت نویسندگان

تمامی نویسندگان در نگارش این مقاله مشارکت داشته‌اند.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Saeedeh Amini

<http://orcid.org/0000-0002-6899-3569>

Fatemeh Omidi

<http://orcid.org/0000-0002-1583-3510>

Ardeshir Entezari

<http://orcid.org/0000-0002-8798-8511>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Reference

- (2016). *Theories of Social Movements*. Translated into Persian by Saeed Khavari-Najad. first edition, Tehran. Falat Publications.
- Bashiriyeh, H (2009). Dr. Hossein Bashirieh's conversation with Logos magazine about the events in Iran. Website www.Logosjournal.com.
- Bashiriyeh, H (2002). *A Preface to Iran's Political Sociology*. first edition. Tehran. Negahe Moaser Publications. [in Persian]
- Benford, Robert D. and David A. Snow (1988), Ideology, Frame Resonance and Participant Mobilization, *International social movement research*, vol 1, pp. 197-217.
- Brooks.E.J(2017). Slogans We Can Believe In: An Examination Of What Makes For,An Effective Presidential Campaing Slogan (M. A. thesis) University of North Carolina at Charlotte. Retrived from <https://ninercommons.charlotte.edu>
- Dehganei .Firoozabadi.S.J& Radfar. F (2010). The pattern of Exporting the Revolution in the Foreign Policy of the 9th administration.*Political Knowledge*.Vol.5, No.2, 123-150. [In Persian].
- Dellaporta. D. Diani M (2011). *Introduction to Social Movements*. Translated into Persian by Mohammad Taghi Delfrooz. second edition. Tehran. Kavir Publications.
- Dr. Ali Shariati Center (2011). Mirhossein said: A collection of speeches. conversations, statements, notes, notices and messages of Mir Hossein Mousavi from February 2017 to March 2019, in collaboration with the word analysis news site, France, June 2011. Retrived from www.kanoon-shariati.com, www.kaleme.com
- Guderzi. A. (2012) social unrest, its factors and process. Faculty of Social Sciences. (phd Dissertation) Allameh Tabataba'i University.
- Hajizadegan. A & Jalaipour. H (2018) protests of January 2016 in Iran and the factors affecting them, Retrived from <https://www.researchgate.net/publication/324976129>
- Hosseinizadeh. M.A (2006). *Political Islam in Iran*. Qom. Mufid University of Humanities Publication. [In Persian].
- Hosseinpour. R. Rashidi. A (2021). Protests of January 2016 from the perspective of network society theory. *Quarterly of Political Strategic Studies*, 39(10). 109-140. [In Persian].
- Karamet. F (2008). Identity and Legitimacy in Contemporary Iran. *Quarterly of Zamaneh*. No. 67 and 68. available on the comprehensive portal of humanities. [In Persian].
- Klandermans P. G. & Stekelenburg.J.V (2009). "Social movement theory: Past, present and prospect". Retrived from <https://www.researchgate.net>.
- Larana, E. Janeston,E. Gusfield.J. G (2010). *New Social Movements*.

- Translated into Persian by Mohammad Kamal Sarwarian and Ali Sobhdel. first edition. Tehran. Strategic Studies Research School.
- Lipsky. Michael(1968). Protest as Political Resource. *American Political Science Review* 62: 44-58
- Nash. K (2014). *Contemporary Political Sociology: Globalization. Power and Politics*. Translated into Persian by Mohammad Taghi Delfrooz, thirteen edition. Tehran. Kavir Publication.
- Opp. K.D(2017). *Social Movement and Political Protest*. Translated into Persian by Majid Abbasi, first edition. Tehran. Strategic Studies Research Center Publication.
- Panahi.M.H. (2014) *Sociology of Iran's Islamic Revolution Slogans: The Political Culture of the Revolution*,Tehran, Science Publishing. <https://elmpub.com/>
- Saneti, R (2013). *Hashemi in 2009*. Eighth edition. Qom. Salman Farsi Publication. [In Persian].
- Secretariat of the Government Information Council. "One Year Performance Report of the Ninth Government". Retrived from <http://www.spk-gov.ir/reprints.asp>.
- Snow, D. A. Vliegenthart.R &Ketelaars.P (2019) The Framing Perspective on Social Movements: Its Conceptual Roots and Architecture in Snow, D. A, et al., *Social Movement*, Hoboken, New Jersey: Wiley Blackwell

References [In Persian]

- Soltani. AA (2008). *Power. Discourse and Language: Mechanisms of Power Flow in the Press*. First Edition. Tehran: Nashr-e Ney. [In Persian].

استناد به این مقاله: امینی، سعیده، امیدی، فاطمه، انتظاری، اردشیر. (۱۴۰۱). مضامین شعارها در اعتراضات سه دهه اخیر ایران، ۲۹(۹۷)، ۱-۳۸. DOI: 10.22054/qjss.2023.67839.2525

Social sciences is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License...